Роберт Шуман: музика, наспівана янголами

Видатний німецький композитор Роберт Шуман (1810–1856) увійшов в історію як один із найяскравіших представників епохи романтизму, але скінчив свої дні у психіатричній лікарні. Усе життя його супроводжували іпохондрична нервозність, алкоголізм, панічні атаки, суїцидальні нахили, слухові галюцинації, параноїдальні думки та дивакуваті фобії, що, проте, не завадило йому писати довершені музичні композиції. Випадок митця унікальний тим, що його психічний розлад розвивався на тлі органічного ураження головного мозку нез'ясованої етіології, що значно утруднювало встановлення діагнозу.

Приречений на існування

Роберт народився 8 червня 1810 р. у м. Цвікау (Саксонія, Німеччина) у сім'ї книгаря і був наймолодшим із п'яти дітей. У поведінці його найближчих родичів простежувалася схильність до депресій, психосоматичних захворювань, а також суїцидальної поведінки. Зокрема, його бабуся Магдалена Шуман постійно почувалася недужою і була непрацездатною. Двоє її онуків на тлі тяжкої депресії вчинили самогубство.

Її син, батько композитора, Фрідріх Август Шуман (1773–1826) дійшов «майже до божевілля» внаслідок глибокого конфлікту з оточенням, адже, маючи поетичний талант, змушений був займатися торгівлею. Закохавшись у доньку хірурга Йоганну Крістіану Шнабель (1767–1836), він виявив неймовірну наполегливість: за півтора року написав вісім книг, зумів їх продати, заснувати власну книгарню та одружитися з коханою 1795 р. Але наслідком такої бурхливої діяльності стала хронічна хвороба, яка, на думку біографів, спровокувала психічну інвалідність. Понад 30 років Фрідріх потерпав від сильного болю у суглобах і запалення товстої кишки, нарікав на постійну втому та більше не міг працювати.

Його дружина Йоганна Крістіана мала потяг до музики і була талановитою співачкою, але мусила доглядати недужого чоловіка, самостійно утримувати книгарню та виховувати дітей. За спогадами, вона страждала від постійних змін настрою, коливаючись від мрійливості та сентиментальності до запальності та роздратування. Постійні сварки між подружжям часом супроводжувалися її істеричними реакціями, якими жінка намагалася привернути до себе увагу.

Роберт, народжений на 15-му році цього обтяжливого шлюбу, очевидно, не був очікуваною дитиною. Коли йому виповнилося три роки, мати захворіла на тиф і віддала його на виховання такій собі фрау Руппіус, а забрала назад аж через два з половиною роки. Тому повернення до рідного дому стало справжньою психологічною травмою для хлопчика.

Із дитинства він був надзвичайно вразливим і сповненим бурхливих емоцій, швидко вивчився читати, жадібно поглинаючи книги із батькового зібрання, а також у 7 років почав опановувати гру на фортеп'яно. Батько не брав фактично жодної участі в його вихованні; він помер (за некрологом, через «задавнену нервову хворобу»), коли сину виповнилося 16. Натомість мати взялася пестити і всіляко підносити Роберта, що сприяло розвитку в нього нарцистичних схильностей.

У місцевій гімназії хлопчик вважався лідером, виявляв талант до вивчення мов, заснував юнацький оркестр і літературне товариство. У віці 11 років Шуман уже написав власну композицію на мотив псалма й, зі слів дослідника Антона Ноймайра, дуже рано навчився в музиці виражати свої почуття і знаходити в такий спосіб полегшення.

Іншим способом його самовираження була література: він писав і ставив комедійні п'єси, у незавершеному романі «Селена» намагався осмислити переживання свого дитинства, а у творі «Червневі вечори» окреслив цілу низку власних психологічних проблем на порозі 18-ліття. Але при цьому митець почувався самотнім і розгубленим перед реальністю.

«Приречений на існування, викинутий у світ темряви, без опікуна, вчителя, батька — ось таке у мене життя», — занотував він у щоденнику. Саме в цей період Роберт почав усвідомлювати суперечливість своєї особистості та розмежував два образи власного Я — Флорестан (геній і бунтар) та Евзебій (ніжний і сором'язливий). Ці «два найкращі друга» спочатку з'явилися на сторінках його щоденників, а згодом перемістилися і до його музичних композицій.

Фрідріх Август Шуман, батько

Дім Шуманів у Цвікау

Йоганна Крістіана Шнабель, мати

Божевілля в грудях

За наполяганням матері, яка мріяла бачити його юристом, Шуман 1828 р. вступив до університету м. Ляйпциґ, а через рік перевівся до м. Гайдельберґ. Його внутрішній конфлікт почав проявлятись у вигляді іпохондрії та ранніх депресивних станів. Юнак ненавидів правознавство, натомість усе серйозніше займався музикою, усе більше заглиблювався у власний внутрішній світ, а також почав експериментувати зі станами зміненої свідомості, використовуючи для цього алкоголь, сигари та міцну каву. Він пив, доки не починав блювати, і палив, доки не починали пекти очі, — і наступного дня вставав сповнений фантазії та натхнення (за винятком, коли прокинувся від того, що підпалив власну постіль).

Періоди його інтенсивної творчості чергувалися з безпросвітною пиятикою. У щоденнику Роберт нарікав на «божевілля в грудях», «нескінченне похмілля і страх, насамперед моральний». Також він страждав від безсоння, його переслідували нічні жахи, у яких він бачив себе збоку, тому боявся спати, зумисне намагаючись читати або писати. У нього розвинулися зорові й слухові галюцинації, а також суїцидальні думки: митець описував, як «бачив» родичку, «чув» дзвін, свист і вірші та збирався кинутись у Рейн.

Його душевна рівновага в той період була надзвичайно хисткою. Так, дізнавшись про смерть свого улюбленого композитора Шуберта, Роберт проридав не одну ніч. Книги його улюбленого письменника Жана Поля наводили його на думку про втрату глузду. У щоденнику він нарікав: «Мені здається, я одного разу збожеволію... Прогулянка під місяцем була прекрасною, але я не знав, чи я ще живий; часто буває відчуття, ніби я мертвий». Вікна його квартири виходили на психіатричну клініку, що лише посилювало страх. Також музикант панічно боявся осліпнути (але, попри короткозорість, відмовлявся носити окуляри), заразитися холерою (тому вважав за краще «всадити собі кулю в голову»), а ще потрапити під мобілізацію, у зв'язку із чим обмірковував втечу до Америки.

Зрештою, Шуман наважився написати матері відвертого листа про те, що не хоче займатися нічим іншим, окрім музики, і вона дозволила залишити університет. Улітку 1830 р. він повернувся до Ляйпциґа, де почав брати уроки гри на фортеп'яно у Фрідріха Віка і композиції — у Ґенріха Дорна. Роберт жив у повній ізоляції та вправлявся по 6–7 годин щодня. Його рідкісні виходи в товаристві були позначені незграбністю та конфузами, він затинався, червонів, говорив нерозбірливо, цурався публічних виступів — навіть перед учителем. Фрідріх Вік був досить авторитарним педагогом, критикував його нерівну манеру гри, між ними відбувалися конфлікти. Шуман зізнався матері, що хоче застрелитися, почувався приниженим на тлі талановитої доньки Віка — Клари, яка у віці 11 років уже гастролювала світом. Тому він вирішив будь-що досягти майстерності, використовуючи для цього популярні в ті часи механічні тренажери для пальців.

Це стало його нав'язливою ідеєю, яку митець довів до фанатизму. Як наслідок, він сильно розтягнув зв'язки, права рука почала німіти, а до весни 1832 р. у нього вже розвинувся параліч середнього і парез вказівного пальців. Роберт звертався до лікарів, застосовував дієти, спеціальні ванночки, гомеопатію, однак помітних результатів це не мало.

Власне, кар'єра віртуоза-гастролера ставала все примарнішою, натомість він усе більше часу став присвячувати композиторській творчості. Але при цьому остаточно замкнувся в собі, поринувши у самоаналіз, не потребував жодного товариства, а власні почуття виливав лише за фортеп'яно, на якому продовжував грати, попри біль у руці.

Віртуоз із запам'ятовування нещасть

До 29-річного віку Шуман втратив майже всіх своїх рідних і близьких — сестру, батька, двох братів, невістку, матір і друга. Останній його брат Карл помер 1849 р. Усі ці трагічні події залишили глибокий слід у душі музиканта-романтика.

Найпершим ударом для Роберта стало самогубство його старшої на 14 років сестри Емілії. Вона заразилася якимось страшним дерматологічним захворюванням, що спровокувало, зі слів біографів, «немилосердно прогресуючу душевну хворобу», ознаками якої стала тяжка депресія, повна бездіяльність і заклякліть. У листопаді 1825 р. Емілія викинулась із вікна (за іншими даними, втопилася). П'ятнадцятирічний Шуман був цим просто приголомшений: «Я почувався як бурхлива хвиля, я кричав, чому са́ме мене вразила блискавка; я проклинав свою долю». У серпні наступного року пішов із життя його батько, а мати на той час перебувала на лікуванні, тож юнак мусив справлятися з емоціями сам. Він боровся із суїцидальними думками і надалі намагався всіляко уникати будь-яких згадок про покійних.

16-річний Роберт Шуман

15-річна Клара Вік

Ернестина фон Фрікен, перша наречена

Тренажер для пальців піаніста

У родині Шуманів також була схильність до туберкульозу. Один із його братів, Юліус, тяжко хворів і помер навесні 1833 р. Композитор так боявся заразитися, що не схотів прощатися з братом та не поїхав на похорон, посилаючись на власне нездужання. Він справді потерпав від лихоманки, сильно схуд і не виходив із дому. Тривалий час вважалося, що це була малярія, але сучасні дослідники довели, що йшлося про зараження крові через поранення, отриманого під час чергової пиятики.

Восени того ж року від туберкульозу померла й дружина іншого його брата, Карла. Зокрема, 24-річна Розалія була для Роберта найближчою людиною в родині, і її втрата призвела до першого серйозного нервового зриву митця. Пізніше він так описав його в щоденнику: «У ніч із 17 на 18 жовтня 1833 р. мені спало на думку найстрашніше — «з'їхав з глузду». Вона заволоділа мною з такою силою, що всі утішання, усі молитви, насмішки і знущання тьмяніли перед нею. Тоді я в жахливому хвилюванні побіг до лікаря і розповів йому все: що я шаленію, що я не знаю, куди подітися від страху. Я навіть не можу поручитися за те, що в такому стані не накладу на себе руки».

Роберт боявся спати, боявся їхати додому, бо дорогою могло щось трапитись, боявся читати листи, щоб зайвий раз не хвилюватися. «Сильний тиск крові, невимовний страх, неможливість дихати, миттєва непритомність, усе це було зі мною», — так він описував власні панічні атаки. Схвильовані друзі навіть знайшли йому нову квартиру на першому поверсі, остерігаючись, аби композитор не вистрибнув із вікна. Згодом він поринув у меланхолію, зробився апатичним і байдужим, порівнював себе зі «статуєю, яка не відчуває ні тепла, ні холоду».

До березня 1834 р. його психічний стан стабілізувався. Шуман повернувся до музики, зайнявся виданням журналу, пишучи блискучі критичні статті, а також зав'язав близьку дружбу з молодим композитором Людвігом Шунке. Коли стан друга різко погіршився (він теж хворів на туберкульоз), Роберт доручив догляд за ним знайомим, а сам поїхав додому і не повернувся на поховання, виправдовуючись у листі: «Я — віртуоз із запам'ятовування нещасть».

Намагаючись відгороджуватися від нових потрясінь та уникаючи спогадів про пережиті смерті, митець так само відмовився приїжджати на похорон матері (1836) і брата Едуарда (1839). Але водночас він знаходив у собі достатньо сил, аби боротися за особисте щастя.

Ми долею призначені одне одному

Шуман, який у дитинстві був розлучений із матір'ю, дуже рано почав звертати увагу на дівчаток, шукаючи прихильності й любові. Так, уже в 10-річному віці він осипáв натхненними віршами свою маленьку обраницю Іду Штельцель.

У юності зі страху бути покинутим він інколи упадав за кількома дівчатами одночасно. А у 16 років Роберт закохався у старшу на вісім років співачку Агнес Карус, якій акомпанував на фортеп'яно. Чоловік Агнес, лікар і очільник психіатричної клініки, допускав легкий флірт між дружиною та молодим піаністом, часто запрошуючи його в гості.

Протягом п'яти років митець перебував у цьому любовному трикутнику, переживаючи бурхливі емоції та водночас навчаючись тримати їх під контролем.

Коли після нервового зриву лікар зауважив йому, що «медицина тут не допоможе, знайдіть собі жінку, вона одразу вилікує», Шуман задумався про постійну коханку. Власне, нею стала служниця Фрідріха Віка на ім'я Харіта, яка задовольняла його фізіологічні потреби майже шість років і, за деякими даними, навіть народила від нього доньку.

На початку їхніх стосунків композитор описував у щоденнику неприємні симптоми в геніталіях, які лікував «нарцисовими ванночками». Більшість дослідників сприймали це за ознаки сифілісу, із чим і пов'язували його подальші нервові розлади. Однак біограф Антон Ноймайр переконаний, що в нього ніколи не було сифілісу, вважаючи, що це просто розрив вуздечки.

Улітку 1834 р. Роберт заручився з донькою барона фон Фрікена, Ернестиною, якій присвятив свою блискучу ораторію «Карнавал». Дівчина не вирізнялася ні красою, ні талантом, а згодом виявилося, що вона була позашлюбною донькою і не претендувала на спадок. Митець, який спочатку переконував у щирості своїх почуттів, згодом визнав, що не хоче жертвувати власною кар'єрою задля утримання сім'ї, і розірвав заручини.

Коли 1835 р., після тривалого турне, до Ляйпциґа повернулася донька його вчителя Клара Вік, Шуман раптом зауважив, що у 16 років вона перетворилась на прекрасну дівчину, закохався в неї та просив у батька її руки — але отримав категоричну відмову.

Фрідріх Вік виховував чотирьох дітей, багато вкладав у їхню музичну освіту, а надто пишався найстаршою Кларою, яка була вундеркіндом, із 10 років уже гастролювала і заробляла чималі гроші. Батько не хотів, аби через

Роберт Шуман, 1839

Клара Вік, 1840

Фрідріх Вік

Подружжя Шуманів, 1847

раннє заміжжя вона кинула музику, тому заборонив їй стосунки із Шуманом.

Наступні роки були сповнені страждань. Через інтенсивну концертну діяльність Клари закохані нерідко були позбавлені навіть можливості листуватися. «Ми долею призначені одне одному», — переконував її Роберт, а сам намагався боротися з меланхолією та страхом збожеволіти, часто пив, багато писав, випліскуючи за фортеп'яно свій відчай і прагнення подружнього щастя, бачив кохану в снах і галюцинаціях, боявся, що вона вийде заміж за іншого.

Він був переконаний, що Клара — саме та жінка, яка має його вилікувати: «Колись я відкрию тобі свою велику таємницю психічного розладу. Ти маєш знати про це, тоді в тебе буде ключ до всіх моїх дій і до мене самого».

Зрештою, влітку 1839 р., обмінявшись із обраницею клятвами, Шуман зважився на несподівано рішучий крок — подав до суду на Фрідріха Віка позов із вимогою дозволу на шлюб.

Процес тривав понад рік і завершився перемогою закоханих. Батька засудили до 18 днів ув'язнення за наклеп, прямо в залі суду він прокляв доньку. Весілля відбулося 12 вересня 1840 р., у переддень 21-го дня народження Клари, Роберту вже виповнилося 30 років.

Перші роки подружнього життя Шуманів були щасливим, молодята навіть вели спільний щоденник, у якому композитор ретельно позначав кожен статевий акт, адже надавав цьому великого значення. Тож не дивно, що за 14 років шлюбу Клара народила вісім дітей і мала ще два викидні.

Втім, подружжя музикантів не могло уникнути конфліктів на професійний ниві — від сварок за фортеп'яно, яке в них було спочатку одне, до ревнощів через успішнішу кар'єру. Попри часті вагітності, Клара не втрачала популярності й продовжувала інтенсивно гастролювати, тоді як творчість Роберта була майже не відома за межами Німеччини.

Усупереч нелюбові до подорожей, він супроводжував дружину в поїздках, проте це ще більше зачіпало його гідність: Клару осипали оваціями й вітали при королівських дворах, а його навіть не запрошували і напряму запитували, хто він такий. Тому Шуман деколи вважав за краще лишатися вдома з дітьми. Але найбільшим випробуванням для їхнього шлюбу стала хвороба композитора.

Музиканти часто живуть у світі фантазій

Наступне загострення хвороби Шумана сталося впродовж 1844–1845 рр. Він ще більше замкнувся в собі, потерпав від ревматичних болів і страхів, запаморочення і блювання, нарікав на меланхолію й слабкість, мав проблеми з пересуванням, уночі часто плакав і не спав. Занепокоєна Клара зверталася до різних лікарів, кожен із яких призначав відмінні засоби — гомеопатію, гіпноз, водолікування, відмову від музичної діяльності тощо. Роберт із недовірою ставився до медиків, виявляв незбагненну боязнь металічних предметів, ретельно вивчав кожен рецепт і знаходив безліч причин для відмови від лікування.

Позитивний вплив на нього мали хіба що прогулянки та ванни, й надалі під час погіршення самопочуття він незмінно виїздив «до води», де йому ставало ліпше, а також придбав собі спеціальний амулет від злих духів.

Дослідники зазначають, що в Шумана спостерігалися афективні розлади настрою впродовж цілого десятиліття. Під час депресивних епізодів він не міг писати музику, але щойно його стан повертався до норми, розпочинався активний творчий період. Так з'явилися шедеври на кшталт симфонії «Ромео і джульєтта», опери «Геновева», ораторії «Рай і Пері», «Сцени із Фауста» тощо. Творчість завжди мала для нього терапевтичний ефект, а також допомагала поєднати обидва його таланти — музичний і поетичний, адже більшість його композицій написана за мотивами улюблених віршів та п'єс і яскраво відображає природу німецького романтизму.

Митець вважав, що музика має бути максимально вільною і сповненою фантазії. Не боявся він також експериментувати, пробувати нові форми й засоби вираження. Починаючи з традиційних фортепіанних творів, 1840 р. він перейшов до написання пісень. Зокрема, 1841 р. став для нього роком симфоній, а 1842-й — повністю присвячений камерній музиці.

Найпродуктивнішими виявилися 1848–1850 рр., але поряд із довершеними композиціями вже з'являлися і відверто слабкі та стилістично нерівні твори. Так, на думку психіатра Анатолія Спринца, у Шумана в цей період були ознаки органічного ураження мозку, як-от провали в пам'яті, його мовлення стало сповільненим, а рухи утрудненими. До того ж його поведінка ставала все дивакуватішою: він ходив навшпиньки, весь час витягав губи ніби для свисту, інколи завмирав, слухаючи

Діти митців

Фотографія 40-річного композитора

Клара у віці 35 років

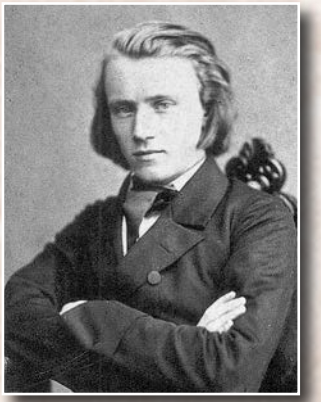
Йоганнес Брамс

свій «внутрішній концерт». Роберт потерпав від постійного роздратування, головного болю і нудоти. Навіть на відпочинку з ним почали траплятися «нервові, судомні напади» та «прострілы». Один із лікарів навіть висунув припущення про «розм'якшення мозку».

Шумани 1850 р. переїхали до Дюссельдорфа, де композитору запропонували посаду музичного директора. Раніше він робив спроби займатися педагогічною діяльністю (зокрема, викладав у Ляйпцизькій музичній школі та керував пісенним товариством у Дрездені), але зазнав невдачі, адже був цілковито позбавлений учительського хисту, не вмів установлювати контакт із людьми й зрозуміло висловлювати власні думки.

Коли ж Роберт узявся диригувати оркестром у Дюссельдорфі, до цих проблем додалися ще й його психічні порушення. Під час концерту він робив перерви, бо почувався украй виснаженим, говорив, що не бачить жодної ноти, не потрапляв у такт, часом занурювався в себе, не помічаючи реальності. «Музиканти часто живуть у світі фантазій», — зазначав митець. Невдоволення оркестру й слухачів наростало, йому неодноразово висували вимогу залишити посаду диригента. Однак він опирався й, усвідомлюючи вороже ставлення до себе, висловлював параноїдальні судження, нібито зловмисники хочуть підірвати його бомбою чи підсилають до нього жінок-звабниць тощо.

Почесний член небес

У житті родини Шуманів 1853 р. з'явився молодий композитор Йоганнес Брамс (1833–1897), який став їхнім щирим другом і надалі підтримував хворого Роберта та виснажену Клару. Вона саме очікувала на восьму дитину, коли стан її чоловіка дійшов до кризового моменту.

Щоночі він потерпав від сильного збудження через нестерпні слухові галюцинації, не давав їй спати, говорив, що чує цілі п'єси від початку до кінця і втрачає від цього глузд. У лютому 1854 р. Клара занотувала в щоденнику чоловікові розповіді: «Він був твердо переконаний, що янголи оточили його. Звучала чудесна музика. Янголи кричали йому: «Ласкаво просимо!» Настав ранок — і з ним страхітливі зміни. Голоси янголів перетворилися на голоси демонів. Вони казали йому, що він грішник, і вони хочуть кинути його до пекла. У нього трапився справжній нервовий напад: він кричав від болю, бо демони були в образі тигрів і гієн, що накинулися на нього. Два лікарі, які, на щастя, прийшли досить швидко, заледве змогли втримати його».

Останній завершений твір Шумана — концерт для скрипки — був, за його словами, записом пісні янголів. Також він стверджував, що має телепатичний зв'язок із Брамсом, а покійні Бетховен і Мендельсон диктують йому мелодії прямо з могил. Митець говорив, що в нього ворушиться мозок і він скоро помре, а також переконував Клару поїхати кудись, бо він може заподіяти їй шкоду. Після вечері 26 лютого Роберт поспішно вдягнувся і повідомив, що йде до психіатричної клініки, оскільки він не сповна розуму і не знає, що чинитиме цієї ночі.

Дружина викликала лікаря із санітаром, які змогли вкласти його до ліжка. Але вранці зовні спокійний композитор вислизнув із дому в халаті й капцях і побіг під дощем до мосту через Рейн, пожбурив свою обручку і слідом за нею кинувся сам у крижану воду. Його виловили рибалки, після чого він здійснив повторну спробу самогубства, вистрибнувши із човна, однак його знову врятували.

Перебуваючи вдома під медичним наглядом, Шуман весь час просив, щоб його відправили до лікарні. Зрештою, 4 березня його перевезли до приватної клініки лікаря Франца Ріхарца в Енденіху (передмістя м. Бонн), де він мав усі зручності — дві власні кімнати, фортеп'яно, можливість прогулюватися в супроводі санітарів тощо. Зі спогадів персоналу, спочатку музикант був дуже наляканим і поводився агресивно, але згодом заспокоївся, адекватно коментував ситуацію, незабаром навіть зміг листуватися з дружиною і грати на фортеп'яно. Утім, він продовжував чути голоси, боявся, що його отруять, і якось цілий день без упину писав фразу «Роберт Шуман почесний член небес».

Кларі заборонили бачитися із чоловіком, натомість його часто навідував Брамс, із яким він ділився своїми планами втечі з клініки. Та навесні 1855 р. у нього стався рецидив, повернулися страхи, безсоння, збудження, його мовлення стало нерозбірливим, а гра — суцільною плутаною. За рік, у травні 1856 р., Роберт відмовився від їжі. Під час останніх відвідин Брамса він уже не впізнав друга. Клара перервала концертне турне Англією і домоглася побачення із чоловіком. Він уже не міг ані розмовляти, ані підводитись із ліжка, але випив вина з її долонь. Через два дні, 29 липня 1856 р., Шуман помер уві сні. Здійснивши розтин, лікарі виявили в нього велику атрофію мозку

Клініка доктора Ріхарца в Енденіху

Син Людвіг Шуман

Доньки Марія і Юлія

Клара і Роберт, 1850

(патологічний стан, для якого характерна втрата клітин мозку), однак причина цього процесу так і залишилася нез'ясованою.

Клара пережила чоловіка на 40 років, хоча більше не виходила заміж. Ступінь близькості її тривалих стосунків із Брамсом, молодшим на 14 років, зостався загадкою, оскільки їхнє листування було знищено. До глибокої старості вдова Шумана продовжувала гастролювати і займалася викладацькою роботою, забезпечуючи добробут своїх дітей. Із-поміж них: доньки-піаністки Марія, Еліза та Євгенія, двоє з яких лишилися незаміжніми; талановиті Юлія й Фелікс, що померли молодими від туберкульозу, як і маленький Еміль, який прожив лише півтора року; син Фердинанд, іпохондрик та наркоман; а також син Людвіг, у якого в 20-річному віці лікарі діагностували психічне захворювання і наступні три десятиліття, до самої смерті, він провів у закладі для божевільних у замку Кодіц.

Проблема діагнозу

Усупереч тому, що перебіг хвороби Шумана так детально задокументований, різноманіття його симптомів і досі породжує серед біографів численні дискусії щодо його діагнозу. Так, сучасний психіатр Анатолій Спринц назвав недуг митця «тяжким подвійним захворюванням», адже, на його думку, у композитора було рідкісне поєднання органічних порушень і психічних розладів.

Серед версій про органічне ураження мозку найпоширенішою є вже згадана гіпотеза про ймовірне зараження Роберта сифілісом від коханки Харіти і прогресуючий параліч (як його наслідок). Ним намагалися пояснити, зокрема, порушення мовлення митця, байдужість, маячні ідеї, розвиток у нього недоумства в останні роки життя тощо. Однак його почерк майже не зазнав змін, не настала повна руйнація свідомості та розпад особистості.

Сумніви викликає і той факт, що ані Клара, ані його діти ніколи не мали ознак сифілісу. На думку психіатра Олександра Шувалова, органічна симптоматика, зокрема прогресуючий параліч, могла бути насправді спричинена ураженням центральної нервової системи внаслідок нелікованої кататонії.

Іншою версією є хвороба мозку, зумовлена судинними змінами внаслідок високого артеріального тиску. Наприклад, біограф Антон Ноймайр наголошував, що ще в юності лікарі під час огляду виявили в музиканта гіпертонію і попереджали про ймовірну небезпеку припливу крові та апоплектичного удару. Цим можна пояснити його часті нудоту, шум у вухах і «нервові напади», що траплялися навіть під час відпочинку біля води.

Дослідник Ганс Зутенмейстер писав про так званий артеріосклеротичний психоз у Шумана. Крім високого тиску, його причинами могли бути постійне перенавантаження, слабкість серцевого м'яза та багаторічне зловживання алкоголем. Щодо психічних порушень, то головні дві версії — це біполярний афективний розлад і шизофренія. Перша гіпотеза набула широкої популярності після того, як у 1960-х рр. автор ґрунтовного життєпису Шумана музикознавець Даніель Житомирський спеціально звертався до Науково-дослідного інституту психіатрії, де професор О.Ф. Казанець ретроспективно встановив у композитора маніакально-депресивний психоз.

Насправді цей діагноз ще на початку XX ст. детально розглядав німецький фахівець Ганс Груле та підтримувала низка інших дослідників. Важко не погодитися, що в Роберта справді траплялися напади чорної меланхолії, тяжкі депресивні епізоди, під час яких він обдумував самогубство, що чергувалися зі світлими, радісними періодами неймовірної продуктивності. Однак американський психіатр і психотерапевт Пітер Оствальд ставить цю гіпотезу під сумнів. Наприклад, за маніакальної фази Шуман мав би бути активнішим і контактнішим, чого зовсім не спостерігалося. До того ж до клінічної картини біполярного афективного розладу не вписуються його параноїдальні думки та нав'язливі слухові галюцинації.

Уперше версію про наявність у Шумана шизофренії (прогредієнтне психічне захворювання, що виникає на основі спадкової схильності, має безперервний або нападоподібний перебіг і призводить до своєрідних змін особистості у вигляді дезінтегрованості психіки, аутизму, емоційного збіднення і зниження активності) висловив 1906 р. німецький невролог Пауль Мебіус. На підтвердження своєї думки він наводив такі симптоми композитора, як меланхолія, почуття страху, мовчазність, інтровертивність, ходіння навшпиньки, синдром хоботка, акустичні галюцинації тощо. Цю гіпотезу підтримали М. Ліндер і В. Швесгеймер. Власне, вони констатували шубоподібну шизофренію, яка після початкової стадії 1844 р. мала ознаки гострого нападу, що призвів до чітких змін особистості; а з 1853 р. розвинулася транзиторна (шизофренічна) деменція.

Роберт Шуман, 1853

Клара Шуман на схилі віку

Могила Роберта і Клари Шуман

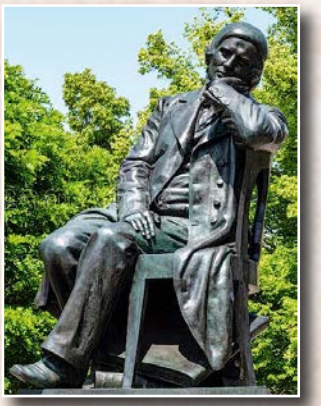

Пам'ятник Шуману в Цвікау

Хоча цю думку розкритикував уже згаданий Ганс Груле, який зазначав, що для шизофренії не характерні страх, депресія, а також збереження здатності до спогадів і концентрації, які спостерігались у Роберта навіть під час перебування в психіатричній клініці.

Серед інших варіантів цього діагнозу — «різноманітні форми шизофренії» (А. Ноймайр), «форма шизофренії, що має біполярний перебіг» (К. Леонгард), «нападоподібна шизофренія з галюцинаторно-маячними і кататонічними синдромами» (О. Шувалов) тощо. Дослідники неодноразово відзначали в характері Роберта Шумана шизоїдні риси, як-от кататонія (нейропсихіатричний поведінковий синдром, для якого характерні аномальні рухи, нерухомість, аномальна поведінка та замкнутість), ознаки розладу аутистичного спектра тощо, а ще наголошували на наявності через це у нього двох субособистостей — Флорестана та Евзебія, які відображали різні грані його особистості й композиторського таланту. У міру прогресування хвороби вони «розмовляли» з Робертом: Флорестан підтримував його і запевняв у геніальності, а Евзебій, навпаки, переконував у марності буття. Більшість біографів видатного німецького композитора-романтика, диригента, музичного критика нині погоджуються, що перші ознаки його хвороби дебютували ще 1833 р., а 1844 р. трапився рецидив. До того ж наприкінці 1840-х до нервових порушень додалися ще й симптоми органічного ураження мозку; смерть Шумана настала внаслідок кахексії (синдрому виснаження, загальної атрофії).

ЩО ПОЧИТАТИ

Антон Ноймайр
«Музика і медицина»

Ґрунтовне дослідження австрійського науковця проливає світло на взаємозв'язок хвороби та творчості на прикладі композиторів доби романтизму — Вебера, Мендельсона, Брамса, Шумана та ін. Спираючись на ретельно проаналізований фактичний матеріал, автор намагається ретроспективно встановити діагноз згідно з досягненнями сучасної науки.

ЩО ПОДИВИТИСЯ

«Весняна симфонія» (1983)
(у ролях — Герберт Гренемайєр та Настасья Кінскі)

Німецька біографічна стрічка оповідає історію кохання Фрідріха Шумана й Клари Вік із моменту першої зустрічі юного композитора та дівчинки-вундеркінда. Пройшовши випробування часом, розлуками, батьковими заборонами і судом, вони змогли поєднати свої долі. Уособленням перемоги кохання стала «Весняна симфонія» 1840 р.

«Кохана Клара» (2008)
(у ролях — Мартіна Гедек, Паскаль Греггорі, Малік Зіді)

Психологічний байопік присвячено останнім рокам життя композитора, його професійним невдачам і загостренню нервової хвороби. Сюжет картини розвивається довкола любовного трикутника, що виник між Шуманом, Брамсом і Кларою, яка, власне, розривалась між прагненням артистичної самостійності, доглядом за хворим чоловіком і бажанням особистого щастя.

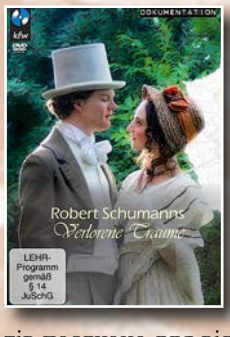

«Роберт Шуман: Утрачені мрії» (2010)
(у головній ролі — Філіп Гагман)

Документально-ігровий фільм є спробою проаналізувати психічне захворювання митця, дослідивши події його життя крізь призму хвороби. Цікаві біографічні дані, не відомі раніше медичні записи, фахові думки спеціалістів поєднано для відтворення найдетальнішої клінічної картини божевілля геніального композитора.

Підготувала ***Олена Тищенко***